

Rapportage themadialogen Wonen en verkeer

Knel en kiemverhalen

- **(Toegenomen) krapte op de woningmarkt:** geen (eigen) betaalbaar huis kunnen vinden.
- **Slechte condities voor thuiswerken** (of – studeren), zoals gebrek aan ruimte of rust in gezin.
- **Toegenomen drukte** in natuurgebieden en parken.
- **Verminderde mogelijkheden voor gebruik van het Openbaar Vervoer.**

- + **De voordelen van thuiswerken:** rust, balans, milieu
- + **(Her)waardering voor de natuur** en het groen (ook dichtbij huis).
- + **Rustiger OV**, meer ruimte in de trein.

communicatie-adviseur, dialoog 4

“Ik heb het idee dat er een herwaardering voor natuur is gekomen en voor mij mag dat meer. Ik heb niets tegen flats, wel tegen veel beton. De mens heeft groen nodig.”

Wie zaten aan tafel?

4 gesprekken

28 deelnemers totaal

Hosts kwamen uit de volgende gemeentes: Emmen, Vijfheerenlanden, Heemskerk, Aa en Hunze

Enkele proces-observaties

Er zat veel creativiteit en energie in de dialogen: mensen leerden van elkaar – zowel over andermans woonomstandigheden als door concrete ideeën en kennis.

Bij een deel van de thema's voelen mensen zich als burger onmachtig, en kijken ze naar de overheid. Maar ze willen ook graag zelf een rol spelen.

Dromen

- Aantrekkelijke leefruimte met groen in de eigen omgeving.
- Woonruimte voor iedereen.
- Duurzame manieren van vervoer.
- De mogelijkheid tot thuiswerken op een flexibele manier.
- Een andere houding en bewustwording van mensen ten aanzien van de leefomgeving (verantwoordelijkheid en betrokkenheid).

Vier ideeën

1. Creatieve, out-of-the-box manieren bedenken om meer woonruimte te creëren. De creativiteit van de samenleving daar ook bij gebruiken.
2. Aantrekkelijke buitenruimtes met groen realiseren – met burgers samen.
3. Thuiswerken mogelijk maken op een verantwoorde manier. Werkgevers spelen hierin een rol.
4. OV en andere duurzame vormen van vervoer aantrekkelijk maken.

Themadialogen met burgers: de kern

Op zoek naar ideeën voor ‘na de crisis’

Wat is er tijdens corona in de knel gekomen dat we met elkaar wensen te herstellen? En welke kiemen voor vernieuwing hebben de afgelopen maanden ook het licht gezien, die we juist groter zouden willen maken? Deze vragen stonden centraal in het project ‘perspectief en dialoog’ van het interdisciplinaire team **Nederland na de crisis**, dat een onderdeel is van het programma-DG **Samenleving en COVID-19**. In dit breed opgezette project werden in het voorjaar van 2021 activerende dialogen tussen burgers, middenveld, wetenschappers en overheid georganiseerd om ideeën te ontwikkelen voor herstel en vernieuwing. Dialogen die inspireren en motiveren, krachten bundelen, en nieuwe initiatieven stimuleren. De thema’s en ideeën die naar voren komen vormen bovendien input voor een landelijke herstel- en vernieuwingsagenda.

Om te onderzoeken rond welke thema’s mensen in gesprek zouden willen voeren we een twintigtal **verkenningdialogen**. Daarin vroegen we een gemêleerde groep wat voor hen in de knel was gekomen tijdens corona, wat was ontkiemd, en wat voor hen (dus) belangrijke thema’s voor de toekomst zijn. Hieruit kwamen zeven onderwerpen naar voren. **‘Wonen en verkeer’** was een daarvan.

Waarom ‘wonen en verkeer’ als thema?

Bij de verkenningdialogen kwam het thema ‘wonen en verkeer’ vooral naar voren in de vorm van verhalen over minder files en het thuiswerken – een thema dat veel mensen vooral als positieve ‘kiem’ benoemden. Het heeft voordelen op het gebied van het persoonlijk leven (meer ontspanning, balans, tijd voor gezin en hobby’s) en milieu (minder reizen betekent minder CO₂ uitstoot). Ook benoemden mensen dat ze hun eigen omgeving rond het huis meer leerden kennen en waarderen in de coronaperiode. We hoorden weinig tot geen knelverhalen op het gebied van wonen en verkeer. Hooguit dat mensen die klein behuisd zijn, dit als negatief punt ervaren.

Op basis van de verkennende gesprekken maakten we de omschrijving in bijgaande tekstbox voor de themadialogen over wonen en verkeer.

Thema: wonen en verkeer

Ineens zijn files opgelost door de coronacrisis. Veel mensen werken verplicht thuis. Werkgevers en werknemers zien ineens dat het kán. Minder reizen vertaalt zich in een lagere verkoop van auto’s en minder uitstoot. Ook neemt de drukte af in steden die normaal uit hun voegen barsten. En mensen wandelen meer dan ooit: in natuurgebieden, maar ook in hun eigen wijk of park. Het lijkt wel of we het groen om ons heen meer zien en waarderen. En minder files en meer tijd thuis met het gezin bevalt veel mensen goed. Tegelijk roept het thuiswerken ook vragen op. Vragen over de verbinding met collega’s bijvoorbeeld. Of over een goede thuiswerkplek: niet iedereen heeft thuis een eigen werkkamer.

Hoe gaan we dit na de crisis doen? Wat betekent meer thuiswerken voor de inrichting van onze huizen, appartementen en kantoren? En voor de manier waarop we samenwerken? Zijn er slimme ideeën om files kort te houden? Hoe zien we het openbaar vervoer voor ons? Wat zijn manieren om voor iedereen een fijne groene omgeving dicht bij huis te realiseren?

Zes themadialogen

Om door te praten over het thema ‘natuur en milieu’ organiseerden we vier themadialogen, waaraan in totaal 28 mensen meededen. Hier wisselden zij uit over knelpunten en kiemen uit de coronaperiode, deelden ze dromen voor na de crisis en onderzochten ze samen ideeën om datgene wat in de knel is gekomen weer te herstellen, en kansen voor vernieuwing te verzilveren. Voor de opzet van de gesprekken verwijzen we naar de uitleg werkwijze. In deze rapportage beschrijven we de rode draden uit de gesprekken.

1. Knelpunten en kiemen uit de coronatijd

De eerste vraag in elk gesprek was wat er volgens de deelnemers in de knel was gekomen of ontkiemd was tijdens corona.

Als **knelverhalen** deelden mensen op het thema wonen en verkeer vooral verhalen rond de volgende onderwerpen:

- **De krapte op de woningmarkt.** Het is voor veel mensen lastig een woning te vinden, zeker voor groepen als starters of statushouders. Dat probleem was er al, maar is door de crisis in elk geval meer naar voren gekomen en het lijkt ook toegenomen omdat mensen op zoek gaan naar meer woon- en leefruimte. Mensen ervaren het om twee redenen als knelpunt: ten eerste voor de personen die geen huis kunnen vinden en ten tweede omdat er verschillen ontstaan tussen mensen die wel en geen huis kunnen verwerven.

'Wat je merkt, is dat de woningmarkt heel sterk verandert. Mensen kunnen hier nog heel moeilijk een huis kopen. Er wordt heel weinig gebouwd. Dus mensen komen van de stad naar het platteland om hier iets te zoeken. Maar dan zijn wel extra woningen nodig.' (theoloog, dialoog 2)

'Ik werk bij een stichting die statushouders aan een Nederlands maatje koppelt. Dat traject draait om contact. Ik tel mijn zegeningen, ik heb een huis en tuin, nog geen kinderen...ik ervaar zelf weinig last van de crisis. Maar als ik naar die statushouders kijk zie ik mensen die in een klein huis wonen met grote gezinnen die moeilijk kunnen meekomen in de samenleving. Dat doet mij wel wat. We weten als stichting ook niet goed hoe we contact met die doelgroep kunnen herstellen, hoe zorgen we dat ze blijven integreren? Dat vind ik een moeilijk vraagstuk. (...) Sowieso, mensen die kwetsbaar zijn: ik zie veel grote gezinnen met kleine huizen en geen tuin die het moeilijk hebben. Ik heb het idee dat de prijzen op de woningmarkt enorm zijn gestegen en ik voor mijn gevoel echt de hoofdprijs betaal als starter. Mensen hunkeren naar ruimte en het is vechten om schaarse huizen. Je moet als starter veel kunnen inleggen, ik wilde dat eigenlijk niet maar heb het toch gedaan. Want ik wil een eigen plek. Dat is door corona voor alleen maar meer mensen aan de orde.' (communicatieadviseur, dialoog 4).

'De tweedeling wordt steeds zichtbaarder. Met een vaste baan kun je een huis kopen, mensen met minder geluk in het leven hebben nu een groter probleem. Doen we dan de goede dingen met elkaar?' (burgemeester)

- **Moeite met thuiswerken of studeren.** Een deel van de mensen, zeker starters en studenten, benoemen vooral nadelen van thuiswerken: een dalende motivatie (omdat je alles uit jezelf moet halen), gemis van studiegenoten of collega's (zeker als die verder weg wonen zoek je ze niet zomaar op), en sleur en gebrek aan prikkels, zeker bij mensen die in een klein huis wonen en dus op een beperkt aantal vierkante meters hun dagen doorbrengen. We hoorden ook dat mensen voorwaarden stellen aan thuiswerken: de mogelijkheid bieden om wel naar kantoor te gaan voor de mensen voor wie dat belangrijk is (alleenwonenden, mensen met spanningen thuis, mensen die het vak nog moeten leren...), goede faciliteiten en voorzieningen thuis, aandacht van een leidinggevende voor hoe het met mensen gaat en goed je grenzen afbakenen.

'Ik woon nu zelf, als starter, nog thuis. Er is niet echt een plek om rustig thuis te werken. Ik zit midden in de woonkamer. Ik ben wel op zoek naar een eigen plekje. Maar dat is nu heel lastig. Je moet ook kijken naar een eigen plek waar je kunt thuiswerken, want mijn werkgever zegt dat ik ook na de coronacrisis zoveel mogelijk thuis moet werken.' (ICT-er en fotograaf, dialoog 3)

'Ik doe een studie. Ik word wakker, ga achter m'n computer zitten in m'n kamer. En aan het eind van de dag ga ik weer m'n bed in. Het gaat maar door en door. De muren komen op me af, want ik blijf steeds in dezelfde ruimte.' (student, dialoog 3)

'De meest schrijnende gevallen laten we wel toe op de kantoren. Goed verspreid natuurlijk.. (Dat) zijn mensen die alleen zijn, maar ook jonge mensen die het vak nog moeten leren. (...) En natuurlijk de mensen die door deze crisis zo veel met hun partner hebben gezeten dat ze gaan scheiden. (...) We moeten veel maatwerk toepassen en bekijken het echt per geval. (...) Het is echt heftig, we hebben collega's die zien het echt niet meer zitten. Dan is het heel snel: teamleiders optrommelen, snel schakelen en thuis gaan kijken hoe het is en of ze zichzelf niets hebben aangedaan. Je hebt als werkgever toch een klein beetje de verantwoording voor je mensen en als mensen bellen dat ze niet bij het teamoverleg komen, dan schrik je wel. (...) Technisch kun je alles regelen, maar als mensen bellen met het bericht: het gaat niet, dan wordt het toch wel even een ander verhaal.' (leidinggevende adviesbureau, dialoog 1).

- **De toegenomen drukte in natuurgebieden en parken** in het algemeen valt een aantal mensen op. Meer mensen genieten van het groen – ook dicht bij huis – dat is iets positiefs (zie de kiemverhalen), maar daardoor gebruiken we de ruimte ook met meer mensen tegelijk: neemt iedereen verantwoordelijkheid voor het schoon en intact houden ervan? Daar zijn soms zorgen over.

'Ik heb zelf twee honden, daar wandel ik elke dag mee. Maar ik zie dat het drukker is geworden. Dat is ontkiemd. Mensen genieten meer van dat wat dichtbij te halen valt. Tegelijk is dat een knelpunt. Natuurgebieden raken vol met mensen. Dat heeft invloed op de wilde dieren die daar leven. En je ziet het aan de hoeveelheid (zwerf)afval, dat is echt erg toegenomen... (...) Wat ik mij heel erg afvraag, nu mensen de natuur zo hebben gewaardeerd, betekent dat ook dat men de natuur meer wil beschermen?' (wethouder, dialoog 2)

'Wat ik zie, zeker in een stad als Den Haag, waar weinig ruimte is en groen, mensen maken natuurlijk wel gebruik van de ruimte maar daardoor is het soms echt heel erg druk. Ook op de smalle stoepen en dat soort dingen. Dit is iets waar ik me hard voor wil maken. Hoe kunnen we deze crisis nou aangrijpen om onze stad nou beter in te richten?' (gemeenteambtenaar, dialoog 1)

- Een aantal keer kwam ook minder **mogelijkheden om gebruik te maken van het OV** terug. Mensen die hierover vertelden ervaren dat hun mobiliteit daardoor in het gedrang kwam.

'Als je een auto hebt in deze tijd, is dat een privilege. Normaal reis ik altijd met het OV en dat vind ik ook prima. Maar nu is dat niet de bedoeling. Dus je mobiliteit neemt echt af. Vooral vergeleken met iemand met een auto. Dat werkt een ongelijkheid in de hand.' (student, dialoog 3)

'In het begin van de coronatijd werd het OV beperkt. Je mocht ook niet met een niet-huisgenoot meerijsen in de auto. Ik heb vervoer nodig. (...) Ik heb fysiotherapie en met slecht weer heb ik vervoer nodig. De overheid heeft gezegd, 'ja we beperken het OV, maar voor iedereen blijft er een basis'. Maar in mijn dorp werden de bussen uit de lijn gegooid. Ik moest dus eerst 6 km lopen en dan pas kon ik met de bus. De overheid, ook de gemeentelijke, was niet bereikbaar. Ik heb ook de zorgverzekeraar geprobeerd te bellen, dat lukte ook niet. Ik zat maanden zonder vervoer. (...) Ik zag het ook bij anderen, bij statushouders. Een moeder moest 6 km lopen met een kind om het kind naar de opvang te brengen. En daarna weer 6 km lopen.' (theoloog, dialoog 1)

'Het OV is ingekrompen, en dat betekent wat voor de bereikbaarheid en mobiliteit van kleine dorpen zoals de onze.' (wethouder, dialoog 2)

Als het ging over positieve **kiemen** die tot ontwikkeling zijn gekomen, hoorden we verhalen over thema's als:

- **De voordelen van thuiswerken.** Mensen die thuiswerken als iets positiefs ervaren benoemen als voordelen de grotere flexibiliteit om werk in te plannen in je persoonlijk leven, de rust en tijd die het oplevert waardoor een betere balans ontstaat met het privéleven, meer ruimte op kantoor als je daar een keer bent en milieuvoordelen: minder files.

'Mijn werkgever is heel flexibel geworden wat betreft werktijden. Ik werk drie dagen en ik werk nu twee dagen thuis. Het is allemaal goed ingericht, we mogen met weinig mensen op kantoor zijn en daardoor is het heel rustig. Ik kan later beginnen, het maakt niet uit. Het is heel flexibel en daardoor heel fijn werken.' (administratieve kracht, dialoog 1)

'Bij ons op het gemeentehuis is erg weinig parkeerruimte. Met OV is het ook niet heel goed bereikbaar. Het is nu natuurlijk veel rustiger op de weg. Ik denk dat als mensen 1 á 2 dagen gaan thuis werken ook na de corona, dat mensen daar veel voordelen van kunnen hebben. Ik heb het voordeel dat ik alle apparatuur heb thuis en alles gaat met MS Teams bij ons. Alles gaat digitaal, tot aan het kennismaken met nieuwe collega's. Er zijn collega's die ik nog nooit in het echt gezien heb. Het is een rare gewaarwording eigenlijk, maar het gaat heel prima.' (netwerkbeheerder, dialoog 1)

'Ik ben voorstander van meer thuiswerken. In ieder geval de flexibilisering. Die vrijheid is fijn, dat je alle ballen in de lucht kunt houden. Tegelijk moet je wel een balans vinden in het tijdstip van de dingen.' (radioloog, dialoog 2)

'Vooraf in de eerste lockdown waren er geen afspraken, niks, ik kwam helemaal bij. Ik ben best stressgevoelig en ik kwam bij, was uitgerust, dat deed me heel erg goed. Die rust...die wil ik graag vasthouden.' (gedeeltelijk arbeidsongeschikt, dialoog 4)

- **De (her)waardering voor de natuur** en het groen (ook dichtbij huis) is iets dat terugkeert als kiem. Mensen gaan er vaker al wandelend op uit en diegenen die veel ruimte om hun huis hebben waarderen dat meer dan voorheen en zijn zich er meer bewust van. Het heeft hen tijdens de coronacrisis geholpen, door de ontspanning en beweging die het brengt.

'Een fietstochtje naar het station is er voor mij inmiddels af. Dus ik wandel nu wat meer in de buurt, rondom het huis. Ik was altijd al een natuurmens, maar ik zie nu dat meer mensen de nabije natuur herwaarderen. Wat het ook oplevert is meer beweging.' (student, dialoog 3)

'Ik heb het geluk dat ik een grote woning heb met een tuin eromheen waar ik kan vertoeven en dan heb ik ook nog een groot natuurgebied met bossen om de hoek. Dat heeft mij er doorheen gesleept. Ik moet er niet aan denken om op een zolderkamer of flat te zitten... Ik heb de kans gehad eruit te gaan, te wandelen met familie en kameraden. Die dankbaarheid is bij mij ontstaan. Ik ben een plattelandsmens, ik nam het voor lief, maar nu ben ik er meer dan ooit dankbaar voor. Mensen willen nu allemaal naar het Noorden verhuizen. Waar ik werk ging het een paar jaar terug alleen nog maar over krimp. Woningen werden gesloopt. Nu is daarvan geen sprake meer. Er staat geen woning meer te koop. De crisis heeft de trek naar het Noorden gebracht; mensen hunkeren naar ruimte en een eigen plek.' (ZZP'er bewonersparticipatie, dialoog 4)

Hoewel het vaker als knelpunt genoemd werd, kwam het **ingeperkte OV** ook in de kiemverhalen een aantal keer terug. Mensen vertelden dan over de rust en ontspanning - het voelde veilig:

'Ik reis dus na 9 uur en dan is het OV heel rustig. Ook na 18 uur is het stil. Dus ik kan fijn reizen, gewoon relaxt met een mondkapje en niemand komt in de buurt. Dat is heel fijn.' (administratief medewerker, dialoog 1)

'Je kunt nu ineens zitten, in plaats van overvolle treinen.' (student, dialoog 3)

2. Dromen en wensen voor de toekomst

De tweede vraag in de dialoog ging over wat mensen ten diepste wensen op het thema wonen en verkeer. Waar dromen mensen van? Hier deelden mensen vooral de volgende vijf verlangens voor na corona:

- **Aantrekkelijke leefruimte met onder meer groen** in de eigen omgeving, ook in de stad. Het gegeven dat mensen de natuur meer waarderen vindt men iets om te behouden in de samenleving. Groen en ruimte in de buurt brengt rust, heeft een positieve invloed op de gezondheid (beweging) en het scheidt de mogelijkheid voor mensen om anderen te ontmoeten.

'We kunnen er wel huizen bij bouwen maar het groen moet er ook zijn. We wonen in een mooi land en er is nog veel groen, dat moeten we behouden. Mijn wens is om vooral oog te hebben voor voldoende groen naast de woningen.' (werkloos, dialoog 4)

'Mijn wens gaat over rust in de stad. Ik kom nu soms in de stad en dan is het dood, dat is vreselijk. Maar eerder, als ik bijvoorbeeld naar een museum ging in de stad, dan was het zo druk. Dan stond je zo lang in de rij. Het is geen doen meer. Hoe kunnen we de steden leefbaar houden, en plekken van rust creëren. Juist ook voor degenen die er wonen.' (theoloog, dialoog 1)

'Ik hoop dat we als land het buitenzijn en de liefde voor de natuur vasthouden. Niet iedereen heeft een tuin. Maar het gaat me om het brede beeld. Dat mensen hun nabije omgeving hebben leren waarderen en dat we dat zeker willen vasthouden.' (wethouder, dialoog 2)

'Ik zou wensen dat er in elke wijk een knappe volkstuin komt. Ik ben in onze gemeente de oprichter van de schooltuinen. Wij laten de kinderen in die schooltuinen zien dat er niet alleen maar spaghetti is, en al die andere meel dingen. Maar dat er ook nog koolrapen zijn. En wij hebben speciale verkoopstands laten maken, zodat kinderen ook hun gekweekte producten kunnen verkopen.' (raadslid, dialoog 3)

'Als er meer groen is, dan merk je al sneller een buurtgevoel, dan wanneer je in een betonblok woont.' (student, dialoog 3)

- **Woonruimte voor iedereen.** Veel mensen delen de wens dat er creatief wordt omgesprongen met de (schaarse) ruimte in Nederland, zodat er voor verschillende doelgroepen met verschillende behoeftes voldoende woningen ontstaan. Mensen kijken daarbij overigens niet alleen naar de woningen zelf, maar ook naar de omgeving - denk aan een goede bereikbaarheid met het OV of wegnen, en een variatie aan functies (winkelen, wonen, recreëren...). Dergelijke woongebieden zijn niet alleen prettig voor de inwoners, maar dragen volgens de deelnemers ook bij aan meer onderlinge verbinding.

'Mijn droom gaat over betaalbare woningen en voldoende ruimte, ook als je bijvoorbeeld thuis moet werken. Veel van de onrust in de steden gaat nu volgens mij over de drukte, geen ruimte hebben. We moeten op een andere manier woningbouw realiseren.' (gepensioneerd, dialoog 2)

'Iedereen een goede woning, genoeg plek voor iedereen en vooral betaalbaar. Dat is mijn droom.' (student, dialoog 4)

'Ik vind dat het mogelijk moet zijn dat je op de fiets naar studie of werk kan. Nu zijn de enige plekken waar je nog een huis kan kopen of huren, ergens in een gat in Noord-Nederland, waardoor je heel lang onderweg bent naar de plek waar je werkt. (...) Ik vind het belangrijk dat als je later in een groter huis woont, bijvoorbeeld met een gezin, dat je dan niet afhankelijk bent van een auto, maar dat je ook met het OV gemakkelijk kunt reizen. Minder asfalt is meer natuur, maar ook meer plek voor huizen.' (student, dialoog 3)

'Nu zijn er mega winkelgebieden, mega woongebieden, maar het is niet geïntegreerd. Integreer winkelen, wonen met respect voor de aarde. Ik gruw van te veel wegen en beton, ik denk echt dat we de ruimte die we hebben beter moeten verdelen. Je kunt verkeer beperken door werk dicht bij huis te laten zijn, en winkels ook. Ik woon in een nieuwbouwwijk met megagrote huizen waar een gezin woont waar 10 mensen zouden kunnen wonen. Fijn natuurlijk voor die mensen, maar ze werken om het te kunnen betalen en de ruimte wordt nauwelijks gebruikt – behalve 's avonds en 's nachts. Dat klopt niet voor mijn gevoel. Een betere verdeling is belangrijk, er zijn mensen die geen huis hebben voor zichzelf terwijl er mensen in een mega huis wonen...dat klopt toch niet? Laten we appartementen bouwen van 4 verdiepingen, wel ruim, met een grote gemeenschappelijke tuin erbij, zodat er buitenruimte is en mensen elkaar ontmoeten en samen voor een tuin zorgen.' (gedeeltelijk arbeidsongeschikt, dialoog 4)

'Mijn droom gaat over meer verbinding. (...) Laten we de menselijke maat terugbrengen, niet meer alleen grote kantoorgebouwen op één plek maar ook ruimte voor groen, recreëren.... We leven in bubbels waar soms verbindingen zijn verdwenen en die verbindingen terugkrijgen zou mooi zijn. Laten we een ragfijn netwerk creëren op het gebied van wonen en infra. Je kunt investeren in metrolijnen in een stad, je kunt ook Noord en Zuid Nederland beter verbinden, dat geeft meer spreiding. Dat zijn keuzes die je, ook politiek, kunt maken. Het verspreidt druk en de noodzaak om op een kluitje te wonen. In de file staan is geen keuze. Je hebt iets te doen in de fysieke ruimte om mensen met elkaar en hun omgeving te verbinden. Als het gaat om bijvoorbeeld nieuwkomers in Nederland zie ik dat de integratie veel beter verloopt in gemeentes met veel kleine dorpen. Ik heb ook in grotere steden gewerkt en daar ging het moeizamer. Ik geniet ervan hoe mensen in sommige van onze dorpen opgevangen worden en ruimte krijgen om te integreren. Dat soort verbindingen zou ik meer wensen.' (burgemeester, dialoog 4)

- **Duurzame manieren van vervoer:** men hoopt op schone manieren van vliegen en betaalbaar en goed OV – ook voor reizen in het buitenland. Ook milieuvriendelijke distributiecentra komen voorbij. Mensen zien al met al manieren voor zich waarbij ze bepaalde zaken zoals (vakantie) reizen en winkelen op een duurzame en verantwoorde manier kunnen doen.

'Fijn dat ik alles online kan bestellen in deze tijd. Maar hoe doe je dat duurzamer? Zou je een distributiecentrum kunnen maken meteen aan de rand van de stad, of fietsbezorgers? Ik hoop dat we dat in de toekomst duurzamer kunnen doen.' (adviseur, dialoog 2)

'Mijn droom is dat we met een light rail verbinding de plaatsen hier in de buurt beter met elkaar verbinden. Zodat de mobiliteit van de auto verschuift, naar het OV.' (raadslid, dialoog 3)

'Ik hoop voornamelijk dat OV heel goed en betaalbaar zal worden, en dat we ook door heel Europa gemakkelijker met het OV kunnen reizen. Want ik wil heel graag reizen door Europa. Mijn wens is dat ik weer op avontuur kan gaan. Maar ik wens ook wel dat dat makkelijker wordt. Het OV is ook veel beter voor het milieu.' (student, dialoog 3)

'Wat ik voor mijn kleinkinderen wens, voor de toekomst, dat wat we halen van dichtbij komt. Dat daarbij de lucht wat zuiver blijft. Dat we niet alleen nu na corona minder vliegen, maar ook later dat we een schonere wereld achter kunnen laten.' (gepensioneerd, dialoog 3)

- **De mogelijkheid tot thuiswerken behouden.** Vanwege de voordelen die het biedt voor rust in het privé en werklevens en milieueffecten. Het gaat mensen dan met name om de flexibiliteit om werken op kantoor en thuis te combineren. En het is belangrijk dat de randvoorwaarden, zoals een goede werkplek, in orde zijn. Dat hoeft niet altijd een werkplek in het eigen huis te zijn: flexplekken buitenshuis (maar wel dichtbij) horen ook tot de mogelijkheden.

'Ik zou in de toekomst op z'n minst voor de helft willen blijven thuiswerken. Zodat je alleen voor specifieke meetings of vergaderingen naar kantoor gaat. Dan is wel de voorwaarde dat iedereen een fatsoenlijke thuiswerkplek heeft.' (netwerkbeheerder, dialoog 1)

'Ik hoop ook dat flexibel werken normaler wordt. Mensen reizen vanuit het oosten naar het westen... stel dat je die reistijd gebruikt voor een ochtendwandeling? Dan kom je tot in innerlijke rust en gaan mensen beter presteren in plaats van haasten en reizen. Een betere werk-privé balans.' (communicatieadviseur, dialoog 4)

'Het is mijn wens om die flexibiliteit in wonen en werken te houden. Mensen willen elkaar op kantoor ontmoeten maar rustig dingen uitwerken willen ze graag thuis doen. Wij hadden een relatief hoog ziekteverzuim, rond de 5-6 procent. In coronatijden, doordat mensen minder in de file staan, minder stress hebben van het reizen en alles wat daar bij hoort, is ons ziekteverzuim echt historisch laag. Het is naar onder de 2 procent gezakt. Dat zijn wel serieuze

cijfers. Flexibiliteit in werktijden en werkplekken moeten we volgens mij vasthouden. (..) Kantoor wordt volgens mij een plek waar we elkaar ontmoeten en op andere manieren samenwerken.’ (leidinggevende adviesbureau, dialoog 1)

‘Ik vind het flexibeler werken heel erg fijn, maar het thuiswerken an sich vind ik helemaal niet fijn. Dus ik zou graag het flexibele erin houden, dus dat je 9-17 echt loslaat, zonder dat het echt een must is om thuis te moeten werken. Maar dat het wat flexibeler wordt waar je werkt, of thuis, of op een flexplek of op kantoor.’ (student, dialoog 3)

- **Een andere houding en bewustwording ten aanzien van de omgeving.** Een laatste droom gaat niet zozeer over de woningen en het verkeer zelf, maar over de mindset en onderlinge verbinding. Mensen spreken dan over de rust die veel mensen hebben gevonden en waardering voor natuur en de ‘kleine dingen’ en ze hopen dat meer mensen in de samenleving dat zo ervaren en de verantwoordelijkheid nemen om samen zorg te dragen dat de leefruimte van eenieder prettig is, zowel in sociaal als in fysiek opzicht. Een soort ‘noaberschap’, of goed burgerschap-gedachte.

‘Ik hoop dat we als individuen ons eigen ding kunnen blijven doen, met de vrijheid om ons eigen bestaan te leven. En anderzijds ook mét elkaar leven, en rekening houden met elkaar. We zijn ons nu misschien bewuster geworden van het feit dat je met elkaar rekening moet houden, in de stad, maar ook in het bos inmiddels. Afval, duurzaamheid, het speelt allemaal een rol. Ik hoop dat we dat bewustzijn vast houden, zonder te denken ‘een ander doet het wel voor mij.’ (juridisch adviseur, dialoog 2)

3. Eerste stappen en ideeën

Als laatste vraag in de dialogen nodigden we mensen uit om – alle verhalen van de anderen gehoord hebbende – na te denken over de eerste stappen die we kunnen zetten. Wat is belangrijk om als eerste te gaan doen?

In deze ronde springen er 4 thema’s uit, namelijk:

- **Creatieve, out-of-the-box manieren bedenken om meer woonruimte te creëren,** want dat is de meest prangende kwestie. Er komen concrete vormen naar boven, zoals Tiny Houses inzetten, woningruil organiseren, kantoorpanden ombouwen tot studenten- of gezinshuizen, doorstroomwoningen voor studenten of starters realiseren, woonvormen waarbij oud en jong bij elkaar wonen en gemeenschappelijke buitenruimtes creëren. Een kanttekening is telkens wel: als mensen maar willen, dat is een voorwaarde. Ook ideeën om de markt te reguleren komen hier voorbij, zoals het moeilijker maken voor huisjesmelkers, het stimuleren van de bouw van betaalbare woningen of het centraal opvragen van de wensen van mensen zodat bemiddeling en spreiding mogelijk wordt. Diverse mensen benadrukken niet zozeer de inhoudelijke creatieve oplossing zelf, maar zien wel **processtappen** voor zich waarmee het proces innovatiever wordt, zoals het betrekken van universiteiten, of het ontwikkelen van een integrale visie op steden – lerend van het buitenland.

- **Aantrekkelijke buitenruimtes met groen realiseren.** Ook hiervoor zijn creatieve ideeën, van schooltuinen tot buitenspeeltuinen voor volwassenen. Maar vooral het proces wordt hier benadrukt: op een actieve manier burgers betrekken bij hun leefomgeving leidt zowel tot het opknappen van de ruimte als tot versterkte verbinding.

‘Sociaal contact is het allerbelangrijkste als het gaat om prettig wonen. Laat burgers veel meer meedoen, meebouwen aan hun wijk of dorp.’ (ICT-er en fotograaf, dialoog 3)

- **Thuiswerken mogelijk maken op een verantwoorde manier.** De werkgevers kunnen dit relatief makkelijk organiseren door afspraken te maken en bijvoorbeeld faciliteiten en ruimtes ter beschikking te stellen (zowel thuiswerkplekken als kantoorruimtes die geschikt zijn als ontmoetingsplek). Mensen kijken ook naar de overheid, vooral als het gaat om toezicht (hoewel onduidelijk hoe dat dan vorm zou kunnen krijgen), belastingmaatregelen en het stimuleren van digitale geletterdheid. Tenslotte kijken mensen ook naar zichzelf en elkaar, bijvoorbeeld om grenzen tussen werk en privé te bewaken en zelf te sturen op een balans die goed voor hen is.
- **Duurzaam vervoer aantrekkelijk maken.** Vooral het OV komt hier voorbij: zorg dat dit betaalbaar, aantrekkelijk (schone treinen, ruimte) en bereikbaar is.

Vier concrete initiatieven uit de praktijk staan in de tekstboxen, ter illustratie:

Een deel-huis

Een mogelijke manier om meer woonruimte te creëren is een constructie waar oudere mensen met een hypotheekvrij huis, die vaak alleen zijn en soms ook eenzaam, een deel van hun huis beschikbaar kunnen stellen aan jongere mensen die een woning zoeken maar niet iets kunnen kopen. Zij betalen huur, maar met die huur kopen ze steeds een klein stukje van het huis, om zo uiteindelijk eigenaar te kunnen worden. Het verbindt generaties én is een creatieve manier om via wet- en regelgeving meer woonruimte voor iedereen te creëren.

Buurtteams met een leefbaarheidsbudget

Lokaal veel meer wijk gestuurd werken gebeurt in een gemeente al door met buurtteams te werken die zelf mogen beschikken over een leefbaarheidsbudget. Ze gaan daarvan echt niet alleen maar barbecueën, leert de praktijk, maar investeren bijvoorbeeld in mooie groene (volks) tuinen. Die ook als doel hebben om bij elkaar te komen.

Met inwoners een herdenkingsplek creëren

Een ambtenaar uit een grote stad is van plan om mensen uit de stad mee te laten denken over de vraag: hoe kunnen we meer plekken creëren met meer groen in de stad en die ook gebruiken om de impact van corona en de mensen die zijn overleden een plek te geven. Hij wil dat samen te doen met inwoners en kunstenaars.

'Het is zo veel en zo groots, het zou mooi zijn om hier iets mee te doen in de publieke ruimte. Een letterlijke plek waar mensen terecht kunnen. Er zijn zulke mooie dingen in deze tijd van de grond gekomen, de solidariteit was op heel veel plekken zo mooi, dit zou je met zo'n soort initiatief kunnen verduurzamen, dat je juist die netwerken die zijn ontstaan ook voor de toekomst zo vasthoudt. Ik wil mensen de ruimte geven waar mensen in gesprek kunnen over wat deze crisis voor ze heeft betekent. Waar het over gevoelens kan gaan. Een gaaf voorbeeld is social sofa's – een plek waar je elkaar kan treffen.'

Speeltuinen voor volwassenen

In Zweden bestaan speeltuinen voor volwassenen. Dat zijn publieke plekken in woongebieden waar mensen kunnen sporten en bewegen. Dicht bij huis, mooi vormgegeven en uitnodigend. Zeker nu sportscholen dicht zijn, maar ook straks is dit een leuke manier om bewegen extra laagdrempelig te maken.

Concluderend gaat het de deelnemers bij het thema wonen en verkeer om een aantal onderwerpen die telkens terugkeren, zowel in de ervaringen tijdens de coronacrisis als wanneer het gaat om de toekomst: groen en ruimte om huizen heen (een aantrekkelijke leefomgeving), duurzaam vervoer dat goed bereikbaar is (zoals OV en thuiswerken) en vooral: betaalbare woningen voor iedereen. Mensen zijn zich door corona meer bewust geworden van het belang van een aantrekkelijke omgeving om het huis, maar ook het huis zelf is nog belangrijker geworden. Mede daardoor is de schaarste aan woningen, en de kwetsbaarheid van sommige groepen op de arbeidsmarkt (zoals starters of nieuwkomers) veel meer naar voren gekomen en ook nog groter geworden.

Als het gaat om de toekomst dan hopen mensen dat er iets gebeurt aan die schaarste – ze dromen van creatieve, out-of-the-box oplossingen waarmee we in Nederland meer woonruimte creëren. Ook de overheid en de woningcorporaties komen daarbij regelmatig in beeld: bijvoorbeeld om te reguleren en om een visie te ontwikkelen. Ook voor duurzamer vervoer met een hoofdrol voor OV is de overheid belangrijk. Dichter bij huis zien mensen graag dat lokale initiatieven ontstaan, waarbij burgers een actieve rol pakken en krijgen in het aantrekkelijk houden en maken van hun eigen leefomgeving. Groen speelt daarbij een belangrijke rol. Opvallend is dat de sociale kant van wonen naast de fysieke kant telkens terugkeert. Samen bouwen aan je wijk is op zich al verbindend. En die groene plekken leveren ook ontmoetingsmomenten op. Ook op het thema thuiswerken zijn veel ideeën: bedrijven, overheid en burgers samen kunnen daarvoor de goede randvoorwaarden scheppen zodat vooral de voordelen van het thuiswerken versterkt worden.

4. Procesobservaties

Veel van de dromen over de woningmarkt, thuiswerken en het vervoer gaan de macht van individuele burgers te boven, dat was te merken: de overheid, woningcorporaties en bedrijven kwamen regelmatig terug als spelers. Toch benoemden mensen ook hun eigen rol en die van hun medeburgers. Er leeft een wens om eigen verantwoordelijkheid te pakken en een hoop dat ook anderen dat doen – in dat opzicht raakten mensen echt enthousiast om met elkaar ideeën uit te wisselen en die gezamenlijkheid te ervaren. De gesprekken hadden veel energie en mensen benoemden dat ook aan het eind: het had ze aan het denken gezet en ze waren geïnspireerd door de creativiteit. Veel mensen kwamen met ideeën die voor anderen totaal nieuw waren. Dit sterkte de deelnemers in hun idee dat het belangrijk gaat zijn de creativiteit en de betrokkenheid van de samenleving ook aan te boren bij beslissingen over en beheer van de ruimte in ons land.

In de dialogen kwamen ook regelmatig mensen die problemen ervaren op de woningmarkt samen met de mensen die dit niet ervaren. Beiden waardeerden het om met elkaar in gesprek te zijn en leerden van elkaar:

'Ik was zelf voor veel kleine woningbouw, hoe kleiner hoe beter (en goedkoper). Maar X heeft mij wel aan het denken gezet, als je de hele dag in 1 ruimte bent, dan komen de muren op je af. Door X ben ik daar nu vanaf gestapt, we moeten wel rekening houden dat mensen zullen thuiswerken of thuis studeren.' (raadslid, dialoog 3)

'Ik vind het heel interessant om vanavond vooral ook wat jonge mensen te horen. In het gesprek met X zei ik vrijuit: 'ik ben blij dat ik nog kan autorijden in mijn autootje'. Ik kan nog gaan en staan waar ik wil op dit moment. Maar toen X zei, ik heb geen auto, dacht ik: 'oké, dat had ik nog niet bedacht'. Door de beperkingen wordt mijn wereldje klein, ik ben meer in een bubbel gekomen. En nu merk ik hoe goed het is om anderen te horen... Dat doen we te weinig. Ik vond het heel mooi dat dat nu even ontstaan is.' (gepensioneerd, dialoog 3)

'Ik wil reageren op wat X net zei: ik vind het heel fijn om dit te horen van een best wel oude meneer. Het lijkt soms alsof oude mensen het weinig kan boeien. Dat er niet per se meer groen moet komen, of meer huizen. Dat er heel veel mensen zijn in Nederland die amper kans hebben op een huis. Ik vind het hoopgevend dat er oudere mensen zijn die daarover na willen denken.' (student, dialoog 3)

Al met al vatte een van de burgemeesters die als host optrad de aard van deze dialogen illustratief samen toen hij zei:

'Ik verlaat het gesprek met een goed gevoel, er is veel gedeeld. Mooi om te zien hoe Amsterdam en Rotterdam verbonden worden met Drenthe en Twente, dat er veel overeenkomsten zijn: samen zoeken naar oplossingen, breder kijken dan je eigen belang, oog hebben voor kwetsbare groepen voor de samenleving – dat is wel een mooie draad met mooie aanknopingspunten om mee verder te gaan. Mooie concrete ideeën, zowel hoog over als praktisch vanuit verschillende perspectieven. Heel waardevol!'

